VII. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

27-29 Eylül / September 2024 KIRŞEHİR/TÜRKİYE

THE VIITH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF AKHISM

BİLDİRİLER I. CİLT

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

YAYIN NO: 5

VII. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

The VIIth International Symposium of Akhism

27-29EYLÜL/SEPTEMBER 2024 KIRŞEHİR | TÜRKİYE

- BİLDİRİLER -

Cilt: I

EDİTÖRLER:
Dr. Öğr. Üyesi Tahsin HAZIRBULAN
Dr. Öğr. Üyesi A. İstemi SAYLAM

ADRES:
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Bağbaşı Mah. Şehit Necdet Yağız Cad. No: 143 / E Kırşehir
Tel: 0 850 441 02 44
web: https://www.ahievran.edu.tr
İleti: iletisim@ahievran.edu.tr

TASARIM & BASKI:
SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
Cevizlidere Cad. 1237 Sok. No: 1/17 Balgat/ANKARA
Tel: 0312 472 37 73
www.sfn.com.tr

© Bu kitabın bütün hakları Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'ne ait olup, (elektronik/dijital ortam dahil) herhangibir şekilde coğaltılması, yayımlanması yasaktır.

TAKIM ISBN: 978-9944-473-86-6
CİLT 1 ISBN: 978-9944-473-87-3

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA DÖNEMİ ESNAF DİSİPLİNİ HAKKINDA YAPILAN BAZI DÜZENLEMELER [1697-1702]*

Selim Hilmi ÖZKAN**

* Bu çalışmada tarafımızdan hazırlanan doktora tezi ile, Ahilik ve Meslek Ahlâkı kitabı içerisinde yer alan "Osmanlı ve Ahilik" bölümü verilerinden yararlanılmıştır.

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, shilmi@yildiz.edu.tr;
ORCID: 0000-0001-6381-8553

Öz

II. Viyana Kuşatmasının ardından Kutsal İttifak Devletleri ile yapılan on altı yıllık savaş, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu her yönden olumsuz etkilemiştir. Savaş süresince sanat, zanaat, sanayi ve her türlü üretim faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Bu uzun savaş dönemi, esnaf ve halkı da derinden etkilemiş, diğer ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu gibi büyük sıkıntılar doğurmuştur. Bu dönemde özellikle ithalat daralmış ve fiyatlar artmıştır. Hüseyin Paşa, halkın ve esnafın zor durumunu dikkate alarak çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Karlofça Antlaşması'ndan sonra savaş masraflarının ortadan kalkmasıyla, Amcazâde Hüseyin Paşa, savaş sırasında alınan bedel-i sürsat, bedel-i nüzül, bedel-i beldar gibi vergileri kaldırmış, birikmiş vergilerden olan zehair, beygir, öküz, araba, cerehor ve güherçile gibi yükümlülükleri de cezasız olarak affetmiştir. Vergi affına ek olarak, halkın temel ihtiyaçları arasında yer alan sıvıyağ, sabun, kahve, tütün gibi ürünlerden alınan vergilerin miktarını azaltmıştır. Ayrıca yerli üretime önem vererek, paranın değerini korumaya çalışmış ve ihracata yönelik sanayi üretimini desteklemiştir. Selanik ve Bursa'daki imalathanelerde çuha ve ipekli kumaş dokuma faaliyetlerini hızlandırmış ve bu ürünlerin ithalatına kısıtlama getirmiştir. Bu önlemler sayesinde üretim artmış, Hüseyin Paşa kalite ve üretim standartlarına da özen göstermiştir.

Bu çalışmamızda özelde Hüseyin Paşa, genel anlamda 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı esnafının içinde bulunduğu durum ortaya konmaya çalışılacaktır. Kaynaklarımızı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler oluşturmaktadır. Bu belgelere ek olarak yapılan müstakil çalışmalardan da istifade edilmiştir. Yöntem olarak doküman analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Esnaf, Ahilik, Amcazâde Hüseyin Paşa

SOME REGULATIONS ON TRADESMEN DISCIPLINE DURING THE ERA OF AMCAZADE HÜSEYIN PASHA [1697-1702]

Abstract

The sixteen-year war between the Holy League States and the Ottoman Empire following the Second Siege of Vienna severely impacted the Ottoman Empire's economy in every aspect. During the war, activities related to art, crafts, industry, and all kinds of production were nearly stopped. This prolonged period of conflict deeply affected artisans and the public, causing significant challenges in economic and social sectors alike. During this time, imports particularly shrank, and prices increased. Hüseyin Pasha considered the difficult situation of the people and craftsmen, implementing various reforms. After the Treaty of Karlowitz, with war expenses no longer a burden, Hüseyin Pasha abolished several wartime taxes, such as *bedel-i sürsat*, *bedel-i nüzül*, and *bedel-i beldar*, and forgave accumulated taxes on items like wheat, horses, oxen, carts, saltpeter, and other liabilities without penalties. In addition to tax relief, he reduced taxes on essential goods like oil, soap, coffee, and tobacco. He also prioritized local production to maintain the value of the currency and supported industrial output aimed at exports. Production of wool and silk textiles in workshops in Thessaloniki and Bursa was accelerated, and restrictions were placed on the import of these products. These measures boosted production, and Hüseyin Pasha paid close attention to maintaining quality and production standards.

In this study, we will specifically focus on Hüseyin Pasha and, more generally, aim to present the situation of Ottoman artisans at the end of the 17th century. Our primary sources consist of documents from the Presidential Ottoman Archives. In addition to these documents, independent studies have also been utilized. The document analysis method has been employed as the research methodology.

Keywords: Tradesmen, Ahi, Amcazâde Hüseyin Paşa

Giriş

II. Viyana Kuşatması sonrasında başlayan on altı yıllık savaş, Osmanlı Devleti'nin mali düzenini olumsuz yönde etkiledi. Savaş süresince zanaat, sanayi ve tüm üretim faaliyetleri neredeyse durma noktasına geldiğinden, üretici kesim ve halk vergileri ödeyemeyecek kadar zor durumda kaldı. Vergi kayıplarına ek olarak, savaşın getirdiği mali yük hazineyi tüketmişti.[1] 1683'ten sonra sürekli kaybedilen savaşlar, devletin eski gelir kaynakları ve ganimetleri elde etmesini de engelledi. Bu gelişmeler sonucunda devlet, memurların maaşlarını dahi ödeyemez duruma geldi. Devlet gelirleri sadece yeniçerilerin maaşlarını karşılayabilecek seviyedeydi. Geri kalan sipahiler, cebeciler ve topçular ise yılda bir veya iki kez maaş alabiliyordu. Hüseyin Paşa, savaş döneminin sona ermesiyle birlikte mali alanda yaptığı incelemeler sonucunda, mali düzeni yeniden sağlamak amacıyla birtakım tedbirler aldı.[2] Bu tedbirlerden bazıları şunlardı:

1. Bütçe açığının kapatılması ve bütçenin dengelenmesi amacıyla gelir ve giderleri gözden geçirerek bir çalışma başlattı.
2. Gereksiz harcamaları durdurarak devlet kurumlarında tasarruf tedbirleri uyguladı.
3. Kamu görevlilerinin maaşlarının zamanında ödenmesi yönünde karar aldı.
4. Gelir fazlasının hazineye aktarılmasını sağladı.
5. Gümrük vergilerine 8 ile 10 akçe arasında zam yaptı.
6. Savaş masraflarını karşılayabilmek için kaymakam, defterdar, cebecibaşı, bostancıbaşı ve bazı üst düzey devlet görevlilerinden peşin olarak kırk iki kese para topladı.
7. Zenta Savaşı'nda şehit düşen devlet erkânının mallarını, usule uygun olarak hazineye aktararak ek gelir sağladı.[3]

---

1 Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, (İstanbul: Gerçek Yay., 1990), 130.

2 Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985), 17.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Bab-ı Asafi, Mühimme Defterleri, (A.DVNSMHM. d.), 109/60.

Amcazâde Hüseyin Paşa, Karlofça Antlaşması'ndan sonra savaş masrafları sona erdiği için esnaf ve üretici kesimin zor durumunu göz önünde bulundurarak, savaş nedeniyle alınan bedel-i sürsat, bedel-i nüzül, bedel-i beldar gibi vergileri kaldırdı. Önceki reformlardan farklı olarak, birikmiş olan zehair, beygir, öküz, araba, cerehor ve güherçile gibi vergilerin bir kısmını da cezasız olarak affetti. Affedilen vergi miktarı 3085 kese [154.250.000] akçe olarak kaydedilmiştir.[4]

Hüseyin Paşa, vergi affına ek olarak, halkın temel ihtiyaçları arasında yer alan sıvıyağ, sabun, kahve ve tütün gibi ürünlerden alınan vergilerin miktarını da düşürdü.[5] Belgrad, Tımışvar ve Bosna bölgelerindeki halkın savaş sırasında yaşadıkları ekonomik zorlukları dikkate alarak, 1699 yılına ait cizye vergilerini kaldırdı. Rumeli'deki Hristiyan reayanın vergi borçlarında indirime gitmek suretiyle, İstanbul Antlaşması sonrasında Rus Çarı I. Petro'nun bu bölgedeki siyasi emellerine karşı önlem almayı hedefledi. Bazı vergiler affedilmesine rağmen, Amcazâde Hüseyin Paşa döneminde cizye gelirlerinde artış yaşandı. Bu artış, Fazıl Mustafa Paşa'nın cizye reformuyla ivme kazanmıştı ve Hüseyin Paşa'nın sıkı mali politikaları sayesinde daha belirgin hale gelmişti.[6]

Hüseyin Paşa, sadrazamlığının ilk yıllarında, 1699 yılında mali alanda önemli bir karar alarak olağanüstü vergileri sabit tuttu ve herhangi bir artış yapmadı. Hatta birçok vergide indirime gitti. Ayrıca, geleneksel olarak valilerin halktan topladığı devir, hil`at, zahire-baha gibi tekâlif-i şakke vergilerinin alınmasını yasakladı. Halkı bu vergilerden korumak için ise Rumeli, Anadolu, Karaman, Silistre ve Sivas Valilerinin haslarına yıllık 2.500.000 akçeye kadar "tekmil" adı altında bir zam yaptı. Kendilerine tahsis edilen mukataalar malikâne mukataa statüsündeyse, 1700 yılından itibaren mal ve kalemiyyelerini yılda dört taksit ile tahsiline imkan sağladı. Malikâne statüsünde olmayan mukataalar ise valilerin elinde bırakıldı.[7]

4 Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, (İstanbul: Dergâh Yay., 1985), 158.

5 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD. d.), 3423, s. 596.

6 Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken, 146.

7 BOA, Kamil Kepeci Defterler, (K.K.d.), 3085, s. 60; Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, (İstanbul: Alan Yay., 1986), 46.

Karlofça Antlaşması sonrası, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın aldığı tedbirler ve savaş masraflarının sona ermesiyle, bütçe 1700 yılından itibaren uzun yıllar sonra ilk kez fazla vermeye başladı. Gelirlerdeki artışın yanı sıra giderlerde de azalma yaşandı.[8] Bu mali tedbirler sayesinde, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı döneminde devlet ciddi bir mali sıkıntı yaşamadı.[9] Bunun sonucunda, esnaf ve halk da rahat bir nefes aldı.

1. Mali Disiplin, Para Ayarı ve Fiyat İstikrarı

Savaş döneminde kontrolsüz basılan paralar nedeniyle akçe, 1685-1699 yılları arasında yaklaşık %45,9 oranında değer kaybetti. Bu durum karşısında, II. Mustafa tahta çıktıktan sonra para krizini aşmak ve ülke içinde para birliğini sağlamak amacıyla çeşitli adımlar attı. Bu kapsamda, yabancı paraların dolaşımını yasakladı. Amcazâde Hüseyin Paşa da sadrazamlığının ilk yıllarında köklü bir para reformu yapmak isteyerek "Cedid Eşrefî" adı verilen altın paraları çıkardı.[10] Ayrıca, 1697 ve 1698 yıllarında hazine açıklarını kapatmak ve para birimini istikrara kavuşturmak amacıyla İstanbul'da 600.000 akçelik yeni para bastırıldı.[11]

İslam devletlerinde iktisadi faaliyetlerin temel amacı kar etmekten daha çok toplumun temel ihtiyacını gidermekti. Bunun için de İslam devletleri ve Osmanlı Devleti fiyat istikrarı ve toplumun bir ürüne uygun koşullarda ulaşmasını önemsemişlerdir. Osmanlı Devleti gerekli durumlarda azami fiyat uygulaması yaparak yani belli ürünlere narh koyarak tüketiciyi korumayı prensip edinmiştir. Bu amaçla da İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti de zaman zaman bir malın üretiminden tüketiciye ulaşmasına kadar müdahaleci bir politika izlemiştir. Narh uygulaması da bunun sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bir malın belli bir fiyatın altında veya üstünde satılmasına müsaade etmemiştir. Bu durum aslında İslam hukukunun devlet yöneticisine

8 Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken, 16.

9 Ahmet Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Meskukat", TOEM, S. 86, İstanbul, 341, s. 233. (Ahmet Refik, Aynı makalede, Rus elçisinin huzura kabulü sırasında 1310 kese akçenin dağıtıldığından bahseder. s. 233)

10 BOA, İbnülemin Darbhane, (İE. DRB.), 177; Şevket Nezihi Aykut, "Osmanlı Sikkeleri", Türkler-Osmanlı, c. X, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), 836.

11 BOA, MAD.d, 7647, 47-50; Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN.), 259/64.

tanıdığı yetkinin günlük hayatta uygulanmasından ibarettir.[12] Bilhassa savaş, kıtlık, aşırı yağış, afet, salgın hastalık ve para ayarının bozulması gibi durum ve dönemlerde bazı ürünlerin fiyatları beklenmedik şekilde yükselmekte veya düşmekteydi. Bu durum karşısında devletin fiyatlara müdahalesi gecikmemiştir. Bu müdahale genellikle piyasalardaki koşulları daha kararlı ve istikrarlı bir hale sokmak için yapılmıştır.[13] Osmanlı Devleti serbest piyasa ve rekabetçi bir sistem yerine *karşılıklı bir kontrol ve yardımlaşma esasına dayanan, imtiyaz ve inhisar usulleriyle hareket eden bir ekonomik yapıya sahipti. Yani herkesin istediği mesleği, istediği yerde* ve kendi istediği *şekilde icra etmesine müsaade etmemiştir.*[14] Bunun temel sebebi halkın ürünlere daha kaliteli ulaşmasını temin etmek ve fiyat istikrarını sağlamaktır.

Osmanlı Devlet'i fiyat istikrarını sağlamak, talebi karşılayabilecek miktarda ve kalitede uygun fiyatla üretim yapılmasını temin etmek amacıyla bazı esnaf birliklerine çeşitli tekel haklarını vermiştir. Fakat eğer fiyatlar bu tekel hakkı sebebiyle kontrolsüz bir şekilde yükselirse buna da müdahale etmiştir.[15] Bunda ordunun iaşesini uygun fiyattan temin etmek istemesinin de etkisini göz ardı edemeyiz. Çünkü ordunun ve devletin ihtiyacı çoğunlukla piyasa koşullarına göre temin edilmekteydi.[16] Bunun dışında gerektiğinde esnaf teşkilatı *orducu esnafı* aracılığı ile ordunun ihtiyacı olan ürünleri temin etmekle yükümlüydü.

Osmanlı Devleti'nde esnaf, disiplin açısından kendine özgü kurallara sahipti. Örneğin, fiyatlandırma uygulaması olan narh konusunda titizlik gösterir, ancak olağan fiyat artışlarına müdahale edilmezdi. Devlet, esnaftan belirlenen kâr oranlarına uymasını beklerdi; bu oran genellikle %5 ile %20 arasında değişirdi. Ancak bazı yer ve ürünlerde %40'a kadar çıkabilirdi. Eğer bu oranlar

12 Selim Hilmi Özkan, "Çağdaş Siyasal Akımların Düşünsel ve Tarihsel Temelleri", Çağdaş Siyasal Akımlar, ed. Yusuf Sayın, (Ankara: Nobel Yay., 2021), 5.

13 Zumrud Nuri, "Esnaf Birlikleri ve Narh Sitemi", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 5/1 (2019), 44.

14 Zafer Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nde Esnafın Genel Özellikleri ve XVIII. Yüzyıl Konya Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler", Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 5/1 (2021), 306.

15 Selahattin Bayram, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21 (2012), 110.

16 BOA, İE.AS, 47/4288.

anormal derecede aşılırsa, ilk olarak esnaf uyarılırdı. Narh kurallarının tekrarlı şekilde ihlali durumunda, suçlu Müslümansa hapse, gayrimüslimse küreğe gönderilirdi. Bu cezalar genellikle birkaç hafta ile birkaç ay arasında sınırlı tutulurdu. Burada önemli olan, hatanın tekrarı ve tekrar yapılmasının önüne geçmekti.[17] Halkın temel gıda maddelerine kaliteli ve eksiksiz ulaşması hem devletin hem de esnaf teşkilatlarının temel görevleri arasındaydı. Bu konuda hile ve aldatma yapanlara ağır cezaların verildiği de olmuştur. Bu cezalar arasında kulaktan duvara çivileme, sürgün, falaka ve dayak, az da olsa idam vardır. Bu cezalar bazen paraya da çevrilmiştir.[18]

Bilhassa et, ekmek gibi temel tüketim maddelerinde kar oranının %10'u aşmamasına özen gösterilmiştir. Bu durum zaman zaman esnaf ile görevlileri karşı karşıya getirmiştir. Çünkü bu kar oranı yıllık enflasyon rakamlarının altında kalmaktaydı. Bunun için esnaflar bu kar oranı ve uygulanan narh karşısında sermayelerini korumakta zorluk çekmişlerdir. Devlet bunu bildiği için anormal artışlar ile birlikte savaş ve kıtlık gibi dönemler dışında belirlenen oranların aşılmasına fazla müdahale etmemiştir.[19] Bu durum ahi geleneği ile de uyumludur. Çünkü ahi şecerenâmelerinde loncadan izin alınmadan ve fahiş fiyata mal alınmaması, malların nasıl satılacağı, kar oranları ve piyasaların düzenlenmesi gibi konularda geniş bilgi bulunmaktadır.[20]

II. Viyana kuşatması sonrası uzun savaş döneminde Osmanlı Devleti sınırlarında fiyatların beklenmedik şekilde yükseldiğini bazı fiyatların ise azaldığını görmekteyiz. Mesela XVII. yüzyılın ilk yarısında 30 akçe olan buğdayın kilesi yüzyılın sonunda 60 akçeye çıkmıştır. Bunun aksine 1635 yılında okkası 13 akçe olan koyun etinin fiyatı, 1699'da 12 akçeye gerilemiştir. Bu durumlar hem esnafı hem toplumu hem de yöneticileri zor durumda bırakmıştır. Bu

17 Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nde Esnafın Genel Özellikleri", 308.

18 Mehmet Demirtaş, Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza, (Ankara: Birleşik Kitabevi, 2010); Cemile Yağmur, "Arşiv Belgelerinde Ahilikten Esnaflığa", Uluslararası V. Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, c. 1, (Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Yay., 2020), 172.

19 Hicran Bayrakçı, "Narh Sistemi ve Ankara'da Bir Narh Kaydı Örneği", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6/11, (Ocak 2024), 166.

20 M. Fatih Köksal, Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2025), 23-25.

durum karşısında başta Amcazade Hüseyin Paşa olmak üzere yöneticiler fiyatları dengede tutmak için mücadele etmiştir.[21]

Nitekim, Kasım 1698'de İstanbul Kaymakamı'na gönderilen bir hükümde, Şehzadebaşı'nda eski odalar yakınında yeni inşa edilen binalarda, dikici esnafı ile haffâf[22] taifesi arasında kalite ve ücret konusunda yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesi talep edilmiştir.[23] Benzer şekilde, Ağustos 1699'da Amcazâde Hüseyin Paşa'nın girişimiyle İstanbul'daki eski odalar ve Osman Acemyan odaları arasında yeni yapılan yüz dükkanın yanı sıra dikim işiyle uğraşan kişilerin anlaşmazlıklarının çözülmesi için Sadaret Kaymakamı Yusuf Paşa'ya bir hüküm yazılmıştır. Bu hükümle, esnafla aralarında bir huzursuzluk çıkmaması, debbağların[24] mallarını saklamadan dikicilere satmaları ve dikicilerin de ürettikleri mesh, pabuç gibi ürünleri halka uygun fiyatlarla sunmaları istenmiştir. Ayrıca, kethüda ve dikici başıların atanması da hükme bağlanmıştır.[25] Osmanlı Devleti, esnaf arasında çıkan anlaşmazlıklarda ilk önce kendi aralarında çözmelerini beklerdi. Eğer esnaf sorunları kendi arasında çözemez ise olayın mahiyetine göre kadı marifeti başta olmak üzere birçok yönteme başvururdu. Bundaki temel amaç üretimin devamlılığını temin etmek ve fiyat istikrarını sağlamaktı. Ayrıca halkın ihtiyaç duyduğu ürünlere kaliteli ve uygun fiyattan ulaşmasını sağlamak da temel hedefler arasındaydı.

Osmanlı Devleti'nde fiyat tespiti sadece devletin müdahalesi ile değil zaman zaman esnafın da isteği ile yapılmıştır. Özellikle bazı malların temininde sıkıntı çekildiği zaman, taşra ileri gelenleri *kadının* gözetiminde narhı aralarında tespit ederlerdi. Esnaf loncaları stokçuluk/ihtikâr[26] yapılmasına müsaade etmezdi. Malın düzenli bir şekilde piyasada dolaşmasını ve yeter miktarda bulunmasını denetlerdi.[27] Bu aynı zamanda devletin de en önemli görevleri arasındaydı. Mesela Tire sarraf esnafı kendilerinden alınan narh akçesi altın-

21 Uğur Kurtaran, Sultan II. Mustafa (1695-1703), (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2017), 315.

22 Kavaf, ayakkabı, terlik ve saire yapan ve satan.

23 BOA, Bab-ı Asafi Şikayet Kalemi Defterleri (A.DVN.ŞKT.d), 30, s. 27.

24 Deri işleyen ve terbiye eden kimse.

25 BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS), 27/1316; A. DVN, 256/20.

26 İhtikâr, sözlükte; biriktirmek, hapsetmek, toplamak demektir. Terim olarak ise çoğunluğun görüşüne göre; yiyecek cinsinden olan bir şeyi satın alıp depolamak, pahalanmasını bekleyerek piyasaya sürmemektir.

27 Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, 81.

daki 300 kuruş vergiden dolayı şikayetçi olmuştur. Bunun üzerine Aydın ve Saruhan sancağı beyine gönderilen talimat ile Tire naibinin aldığı ücretler sahiplerine geri iade edilmiştir.[28]

2. Esnaf Disiplini Hakkında Yapılan Düzenlemeler

Osmanlı sınırlarında yaşayan esnaf grupları, belirli kurallara uymak zorundaydı. Bir esnaf grubunun nizamnamesi kadı tarafından veya bazen doğrudan sadrazam tarafından onaylandıktan sonra Divan-ı Hümayun'un kalemlerinden birine kaydedilir ve bunlara bir fermanla verildikten sonra yasal bir statü kazanırdı. Bu grubun teşkilatlanabilmesi için ilk adım, belirli bir nizama sahip olmaktı. Bu esnafların üretim yapabilmesi, faaliyet gösterdiği alanda daha önce aynı üretimi yapan ve aynı tekel haklarını elinde bulunduran başka bir esnaf birliğinin olmamasına bağlıydı. Eğer bir esnaf grubu, başka bir birliğin tekelinde olan alanda faaliyet göstermeye başlarsa, bu durum kadıya veya doğrudan Divan-ı Hümayun'a bildirilir ve müdahale edilerek grubun faaliyeti durdurulur ve grup dağıtılırdı. Hüseyin Paşa döneminde Belgrad'dan İstanbul'a gelerek camcılık yapmaya başlayan bir kimse esnafın müdahalesi ile karşılaşmıştır.[29] Her şehir, kasaba ve yerleşim yerindeki meslek grupları ayrı ayrı birlikler oluşturmuştur. Yani Osmanlı Devleti'nde her mesleki grup bir lonca altında teşkilatlanmıştır. Küçük şehirlerde benzer mesleklerin tek bir lonca altında da faaliyet gösterdiği de olmuştur.[30]

Loncalar, devletin koyduğu kurallara uymakla birlikte, kendi kalite standartlarını belirleyerek üyelerinin de bu kurallara riayet etmesini zorunlu kılmışlardır. Bu anlamda dünyadaki ilk kalite standartlarından biri sayılabilecek "Kanunname-i İhtisab-ı Bursa," II. Bayezid döneminde hazırlanmış ve bu konuda önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu kanunnamede esnafın uyması gereken kurallar, satılan malların taşıması gereken özellikler ve ürünlerin hangi fiyatlardan satılacağı gibi pek çok bilgi yer almaktadır. Lonca teşkilatı, devlete bağlı kurallara uymakla birlikte, aynı zamanda üyelerinin haklarını koruma görevini de üstlenmiştir. Bu süreçte, kalite, adalet, saygı, ahlak ve dürüstlük gibi değerlere sadık kalarak, tüketicilerin haklarını da gözetmiştir. Esnaf, ürünlerini istediği fiyattan satamazdı. Loncanın ve

28 BOA, Cevdet Adliye (C.ADL), 20/1243.

29 BOA, A. DVN.ŞKT.d., 33/658.

30 Bayram, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın", 107.

gerektiğinde devletin belirlediği kâr oranına uymak zorundaydı.[31] Devletin görevi de esnafın hak ve hukukunu korumaktı. Mesela Kudüs mollasına 28 Şubat 1701 tarihinde yollanan bir hükümden bölgedeki görevlilerin esnafa karşı zorluk çıkardıkları ve aldıkları malların ücretlerini eksik veya geç ödediklerini anlıyoruz. Bunun üzerine Kudüs mollasına yollanan bir hüküm ile bölgedeki mutasarrıf ve mütesellimlerin esnaftan aldıkları ürün ve malların ücretlerini tam ve zamanında ödeyip zorbalık yapmamaları istenmiştir.[32] 20 Temmuz 1702 tarihinde ve daha sonra Bağdat valisi ve kadısına gönderilen bir hüküm ile valilerin halktan, esnaftan ve aşiret reislerinden kanunsuz vergi aldıkları şikayeti üzerine böyle bir durumun yaşanmaması, gelen emirlerin divanda okunduktan sonra kadı defterine kaydının yapılması ve muhafazası emredilmiştir.[33]

Osmanlı Lonca Teşkilatı, arz ve talep dengesinin düzenli bir şekilde işlemesini kontrol ettiği için, her isteyen istediği yerde dükkân ya da iş yeri açamazdı. Lonca, yeni iş yeri ve dükkân açılmasını ihtiyaca göre belirlerdi. Hatta esnaf, işini büyütmek istediğinde dahi loncadan izin almak zorundaydı. Çünkü arz fazlası, fiyatların düşmesine ve esnafın zarar etmesine yol açabileceği gibi, talep fazlası da fiyatların aşırı yükselmesine ve tüketicinin zarar görmesine neden olabilirdi. Bunu kontrol etmek de devletin göreviydi. Mesela 30 Mayıs 1698 tarihinde Rodoscuk naibine gönderilen bir hüküm ile izinsiz bir şekilde fırın açarak ekmek pişirenlerin yasaklanması istenmiştir.[34] Benzer şekilde Hereke'de çalışan bir değirmenin yanına değirmen açmak isteyen kişiye izin verilmemiştir.[35]

Meslek ilkelerine çok sıkı bir şekilde bağlı olan ahi geleneğinden gelen esnaf, sanat dallarının çeşitli kollarında iyi yetişmiş, ahlaki değerlere verdikleri önemi ticari hayatlarına da yansıtıp, Osmanlı Devleti'nde iç ve dış ticaretin adaletli şekilde yürümesine katkı sağlayarak, devletin iktisadi bünyesini her zaman canlı tutmuşlardır.[36]

---

31 Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, 81.

32 BOA, A. DVNSMHM.d., 111/1763.

33 BOA, A. DVNSMHM.d., 112/1042, 1064.

34 BOA, A. DVNSMHM.d., 110/1950, 2993.

35 BOA, A. DVN.ŞKT.d., 22/162.

36 Sadi Bayram, "Ahilik ve Bir Ahi Şeceresi", Belleten, LVIII/ 222, (Ağustos, 1994), 304.

Esnafların, ahi birlikleri ve loncalar şeklinde yalnızca Müslümanların teşkilatlandığı bir yapı olarak varlıklarını sürdürmeleri XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi hem Anadolu hem de Balkanlar'da nüfus yapısının çeşitlenmesi ve sosyal yapıda değişimlerin meydana gelmesiyle, gayrimüslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüdükçe sanat ve zanaatkâr sayısı artmış, zanaat dalları çeşitlenmiştir. Bu durum, Müslüman ve gayrimüslim esnaf arasındaki ayrımın daha fazla sürdürülememesine yol açmıştır, çünkü Müslim ve gayrimüslimlerin ortak ticaret yapma ve ortaklık kurma ihtiyacı doğmuştur. Osmanlı yöneticileri de bu durumu göz önünde bulundurarak hem ekonomik faaliyetleri canlandırmak hem de iki grubun ortak bir zeminde buluşmasını sağlamak amacıyla, ahilik inanç ve kültüründen fazla taviz vermeden yeni bir sistem geliştirmişlerdir. Din ayrımı gözetmeden kurulan ve eski sistemden çok da farklı olmayan bu yeni yapıya "gedik" denmiştir.

Gedik sistemi, elinde esnaf veya zanaatkâr belgesi bulunmayan kişilerin dükkân açmasını yasaklamıştır. Tekel ve imtiyaz anlamına gelen gedik, sahiplerinin belirli bir işi başkalarının yapamaması ve belirli ürünleri satmalarına izin verilmesi koşuluyla hükümet tarafından verilen bir belgedir. Resmi terim olarak "gedik" kelimesine ilk kez 1727 yılında rastlanmakla birlikte, gediklerin tekelci karakteri çok daha öncelere, 1653'te Silivri'deki fırıncı esnafına ve 1659'da İstanbul'daki camcı esnafına verilen dükkân gediğine kadar uzanır.[37] Bu bağlamda, dükkân açma işlemi devletin iznine bağlıydı; herkes dilediği gibi dükkân açamazdı. Esnaf kethüdası, dükkân açmak isteyenlerin durumunu inceledikten sonra esnaf grubunun rızasını ve devletin iznini alarak dükkân açılmasına onay verirdi. Her şehir, kasaba, köy ve mahalledeki dükkân sayısı belirliydi ve bu sayının aşılmaması için özen gösterilirdi.[38]

Esnaf arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve sanat ile ticaretin kötüye gitmesini önlemek gibi konular, esnafın önde gelenlerinden oluşan ve kethüdanın yönetiminde bulunan kişiler tarafından lonca odalarında ele alınırdı. Lonca odalarının etkisi, hükümet tarafından doğrudan korunmaktaydı.[39] Ayrı-

37 M. Çağatay Uluçay, Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, (İstanbul: Ay Matbaası, 1944), 436; Selahattin Bayram, Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın, 109.

38 Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, 71.

39 Yıldırım, Osmanlı Devleti'nde Esnafın Genel Özellikleri, 308-311.

ca hükümet üretilen malların standartlara uymasına özen gösterirdi. Standartlara uymayan mallar gerekirse imha edilirdi. Örneğin, 1700 yılı ortalarında esnaf kesimine yönelik olarak hazırlanan bir hükümde, İstanbul ve çevresinde üretilen kiremitlerin standartlara uymadığı belirtilmiştir. Bu kiremitlerin, belirlenen standartlar çerçevesinde üretilmesi için kiremitlerin denetiminden sorumlu mübaşirlerin bu süreci takip etmeleri istenmiştir. Aynı yılın sonunda ise başka bir hükümle, ölçülmemiş veya eksik ölçülmüş kiremitlerin yarı fiyatına satılması talep edilmiştir. 1700 ekim başlarında Hora zabitine gönderilen bir hüküm ile Hora'dan İstanbul'a gelen kiremitlerin ağırlık ve boyutları standartlara uymadığı için kiremitlerin imha edilmesi talimatı verilmiştir.[40]

Hüseyin Paşa döneminde İstanbul'da sık sık çıkan yangınlara tedbir amaçlı binaların Şam, Halep ve Anadolu şehirlerinde olduğu gibi kolay yanmayan malzeme ile kireç ve taş kullanılarak yapılmasına karar verilmişti.[41] Fakat kireç, kiremit ve tuğla üreticileri fiyat, üretim gibi hususlarda bazı sıkıntılar çıkarmıştır. Hüseyin Paşa bu esnafa karşı tedbir alınması için 22 Eylül 1702 tarihinde İstanbul kaymakamı ve bostancıbaşısına talimat göndermiştir.[42] Bozcaada kalesi dizdarına gönderilen bir hüküm ile belirlenen ağırlık dışında ekmek satan Seyyid Ali'nin ibret için kalebent edilmesi istenmiştir.[43]

Sonuç

Hüseyin Paşa döneminde yapılan düzenlemelerle, savaş döneminde zorluk çeken halkın sorunları hafifletilmeye çalışıldı. Alınan bazı vergiler, halkın ödeme gücüne göre yeniden düzenlendi. Bu ekonomik tedbirler, halka rahatlama sağlarken, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren sanayinin gelişmesi ve sanayi üretiminin artmasına da zemin hazırladı. Hükümetin girişimiyle halkın tarıma yönlendirilmesi ve ülkenin imar edilmesi için bir ferman çıkarıldı. Ayrıca kapıkulu ocaklarındaki asker sayısının azaltılması, devlet hazinesini büyük bir yükten kurtardı.

Hüseyin Paşa para ayarı ve fiyat istikrarı konusunda önemli çalışmalara imza attı. Üretilen malların tüketiciye uygun fiyattan ulaşması için kontrol

40 BOA, A. DVNSMHM.d., 111/1606.
41 BOA, A. DVNSMHM.d., 112/323.
42 BOA, A. DVNSMHM.d., 112/1245.
43 BOA, A. DVNSMHM.d., 110/2350.

mekanizmasını çalıştırdı. Ayrıca esnaf grupları ile koordineli bir şekilde kaliteli mal ve ürün üretilmesine özen gösterdi. Piyasaya ayarı bozuk ve kalitesiz mal sürülmesini önlemek adına kadıları ve görevlileri sürekli uyardı. Divan kayıtları ve şikayet defterlerini incelediğimiz zaman bu konuda alınan tedbirler hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu da bize hükümetin bu konu üzerine hassasiyet ile eğildiğini göstermektedir.

Kaynakça

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Belgeleri[BOA]

Bab-ı Asafi Divan-ı Humayun Kalemi, (A. DVN), 256/20; 259/64.

Bab-ı Asafi Divan-ı Humayun Şikayet Kalemi, (A. DVN.ŞKT.d.), 22, 30, 33.

Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d.), 109, 110, 111, 112.

Cevdet Adliye (C. ADL), 20/1243.

Cevdet İktisat, (C. İKTS), 27/1316.

İbnülemin Askeri (İE. AS), 47/4288.

İbnülemin Darbhane (İE. DRB), 177.

Kamil Kepeci Defterler (K.K.d), 3085.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), 3423, 7647.

2. Kaynak ve Telif Eserler

Ahmet Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Meskukat", TOEM 86, (İstanbul, 341): 227-254.

Aykut, Şevket Nezihi, "Osmanlı Sikkeleri", Türkler-Osmanlı, C. X, 834-842, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Bayrakçı, Hicran, "Narh Sistemi ve Ankara'da Bir Narh Kaydı Örneği", Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi 6, 11, (2024):161-174.

Bayram, Sadi, "Ahilik ve Bir Ahi Şeceresi", Belleten LVIII, 222, (1994): 295-327.

Bayram, Selahattin, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21, (2012): 81-115.

Cezar, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Demirtaş, Mehmet, Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza. Ankara: Birleşik Kitabevi, 2010.

Kanunname-i İhtisab-ı Bursa, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara: 1998. (Tıpkı Basım). (Bu Kanunnamenin aslı Topkapı Sarayı Revan bölümünde kayıtlıdır.)

Köksal, M. Fatih, Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2025.

Kurtaran, Uğur, Sultan II. Mustafa (1695-1703). Ankara: Siyasal Kitabevi, 2017.

Marsigli, Graf, Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti. Ankara: Büyük Erkanıharbiye Matbaası, 1934.

Nuri, Zumrud, "Esnaf Birlikleri ve Narh Sitemi", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi 5, 1, (2019): 40-48.

Özkan, Selim Hilmi, "Çağdaş Siyasal Akımların Düşünsel ve Tarihsel Temelleri", Çağdaş Siyasal Akımlar içinde, ed. Yusuf Sayın, 1-12. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.

Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1550-1914, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.

Tabakoğlu, Ahmet "İktisat Sistemi", Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti içinde, 159-242, İstanbul: İz Yayınları, 1999.

Tabakoğlu, Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

Uluçay, M. Çağatay, Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul: Ay Matbaası, 1944.

Yağmur, Cemile, "Arşiv Belgelerinde Ahilikten Esnaflığa", Uluslararası V. Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde, 161-177, C. 1, Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, 2020.

Yıldırım, Zafer, "Osmanlı Devleti'nde Esnafın Genel Özellikleri ve XVIII. Yüzyıl Konya Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler", Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi 5, 1, (2021): 305-321.